

ТУРЧЕНКО Г.Ф.,
кандидат історичних наук,
доцент

*Запорізький державний
університет*

**ПВДЕННО-
УКРАЇНСЬКИЙ
ФАКТОР В
ГЕОПОЛІТИЧНИХ
РЕАЛІЯХ ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Для радянської історіографії була притаманна другорядність сюжетів війни у порівнянні з революційними, які не просто “зруйнували старий світ”, а і “відкрили нову еру світової історії”. Що ж до самої війни, то історики зосереджували увагу на темах, пов'язаних з порівнянням стратегій і тактик ворожих сторін, описом театрів військових дій, характеристикою боєздатності армій, підрахунками їх озброєння і т.д. Тому і сьогодні залишаються питання, що не отримали достатньої уваги в українській історичній науці. Зокрема, не вивчено роль і місце війни як в історії України взагалі, так і південноукраїнського регіону зокрема, проблема співвідношення війни і революції. В українській історичній літературі поступово приживається запозичена з Заходу думка про те, що початок ХХ століття (звичайно, не календарний, а сутнісний) поклала Перша світова війна. Такий підхід не є випадковим, адже війна дійсно залишила позаду роки стабільності і відкрила нову еру війн і революцій. У дано-

му контексті зв'язок Української революції і Першої світової війни серед істориків не викликає ніяких заперечень. Ярослав Грицак, відчувши глибинний зв'язок між подіями Першої світової війни та революціями у Центральній і Східній Європі, запропонував змінити акценти з 1917 р. на 1914 р. На його думку, – як і для чехів, словаків, литовців, поляків, фіннів та ін., для українців революція почалася не в 1917 чи у 1918 році, а у 1914 р. Початок визвольних змагань в Україні Я. Грицак пов'язує з формуванням у перші місяці війни національних комітетів та військових з'єднань, що прагнули скористатися з воєнної кон'юнктури для здобуття незалежності (Союз визволення України, Січові стрільці)¹. Все це, звичайно, не викликає заперечень, хоча справа не зводиться тільки до цих новоутворень, і зв'язок між подіями Першої світової війни і Української революції є глибшим. Проте, за словами В. Верстюка, в розрідженій атмосфері вітчизняних досліджень, присвячених проблемам почату ХХ століття, ця точка зору не отримала належного обґрунтування².

Неадекватність оцінок Першої світової війни радянською історіографією і певний вакуум нових підходів у пострадянських дослідженнях активізували наукову діяльність наших колег – російських істориків. Як результат у червні 1998 р. С.-Петербурзьким філіалом російської історії був підготовлений і проведений міжнародний науковий колоквиум “Росія і Перша світова війна”, що зібрав як російських, так і західних фахівців. Пошуки відповіді на запитання “Чому війна для Росії розвивалася за сценарієм поразки?”, або в де-що іншому формулюванні “Чому війна для Росії обернулася революцією?” було однією з головних тем колоквиуму. В багатьох доповідях і дискусіях наголошувалося на особливому значенні війни як каталізатора революції, були спроби об'єднати війну і революцію в один смисловий і хронологічний блок.

Таким чином, і на сьогодні перед істориками постають невирішені питання: наприклад, який зв'язок існував між Українською революцією і Першою світовою війною. Недостатньо констатувати, що війна активізувала український національний рух і загострила всі суперечності в країні. Адже, війна активізувала і соціальні рухи, війна викликала цілий комплекс нових явищ, що в поняття війни не вписувалися. Розгляд світової війни (поразки на фронтах, розвал тилу, криза “верхів”) як передумови революції, а революції як цілком нового стану суспільства, на наш погляд, потребує перегляду з нових методологічних підходів. Поза увагою дослідників і сьогодні залишаються сюжети, пов'язані з місцем окремих історичних регіонів України, зокрема південного, в подіях Першої світової війни та революції. Незважаючи на те, що в останнє десятиліття захищено десят-

ки дисертацій та опубліковано сотні статей і монографій з південноукраїнської тематики, цей регіон залишається значно менше вивченим, ніж, наприклад, Західна Україна та Лівобережжя.

Метою нашої статті є визначення місця південноукраїнського регіону в геополітичних реаліях часів Першої світової війни.

Південноукраїнський регіон був унікальним як за своїм геополітичним розташуванням так і за економічними можливостями. Він займав важливе місце в планах держав – учасниць війни. Вихід до Азовського, Чорного, а зрештою і до Середземного морів дозволяв підтримувати контакти як з сухопутними сусідами, так і всіма країнами, розташованими у його басейні. Через Південь України пролягав найближчий і найдешевший шлях із Західної Європи до Близького Сходу та Індії (найважливішої складової частини Британської імперії). Це підсилювало стратегічне значення України та її південного регіону як для Росії так і для Німеччини і її союзників.

Вигідне географічне розташування поєднувалося з потужним економічним потенціалом. У кінці XIX століття в економічному розвитку Півдня України розпочалося небачене до того часу піднесення. Традиційні промислові райони Російської імперії швидко поступалися новому українському економічному центру. Україна стала основною вугільною та металургійною базою всієї імперії. Південна Україна займала в цих процесах провідне місце. Її територія охоплювала такі великі промислові центри загальноімперського значення як Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний та Нікопольський марганцевий басейни. В районі Нікополя, для прикладу, видобувалося 21,2% (на 1913 р.) загальноросійського видобутку марганцевої руди. Загалом в останній передвоєнний 1913 рік Україна давала 56,7% російської сталі, 58,1% російського прокату, 74,5% видобутку залізної руди, 100% – коксу, 78,2% – вугілля. Усвідомлюючи роль Півдня України в економіці імперії зрозуміле значення регіону для Росії напередодні та в роки Першої світової війни.

Південноукраїнський регіон, багатий на родючі чорноземи, відзначався і унікальними сільськогосподарськими можливостями. Він спеціалізувався на вирощуванні зернових, посіви яких постійно розширювалися, що призвело до перетворення України на “житницю всієї Європи”. У цілому напередодні Першої світової війни на Україну припадало 2/3 загальноросійського експорту пшениці й жита, майже половина ячменю та чверть вівса. Більша частина цієї маси припадала на три південноукраїнські губернії, так звану “степову трійку”: Херсонську, Таврійську та Катеринославську. Степові губернії давали половину загально-російського експорту пшениці та жита і 40% ячменю.

Через чорноморсько-азовські порти (Одеса, Маріуполь, Бердянськ, Миколаїв, Севастополь та ін.) експортувалася більша частина українського хліба. Експорт зернових, головним чином, спрямовувався до європейських країн Англії, Німеччини, Бельгії та Голландії. Незважаючи на підтримку царським урядом балтійських портів, вони поступалися південним за об'ємами перевезень. З однієї тільки Одеси з 1902 по 1913 рр. щорічно експортувалося по 300 тис. т. кукурудзи³.

Стратегічне значення південноукраїнського регіону підсилювалося також дислокацією на його території воєнних баз Чорноморського флоту, що нараховував на 29 жовтня 1914 р. – дату початку бойових дій на Чорному морі – 7 лінійних кораблів, 17 міноносців, 3 крейсера, 4 підводних човна, 8 мінних загороджувачів та інші допоміжні кораблі. Головним супротивником Чорноморського флоту був турецько-німецький флот, що нараховував 3 легких крейсера, 2 мінних крейсера, 8 ескадрених міноносців, 2 мінних загороджувача та німецькі лінійні крейсери “Гебет” та “Бреслау”, що були продані Туреччині напередодні війни за символічну суму⁴.

Отже, Україна взагалі, і Південна, зокрема, з її стратегічним розташуванням на Сході Європи, на шляху з Європи на Близький Схід і до Індії, з виходом до Чорного моря та потужним економічним потенціалом, викликали непересічний інтерес у країн – учасниць Першої світової війни.

Вступаючи у війну, Російська імперія планувала зміцнити свої позиції й розширити кордони російських володінь за рахунок західноукраїнських земель. Висувалася ідея у ході війни вирішити “історичну мету” – вільний вихід до Середземного моря, що передбачало встановлення контролю над протоками Босфор та Дарданелли. Росія сподівалася включити у свій склад Константинополь та західне узбережжя Мармурового моря. “Всіма сторонами нашого життя ми з цим пов'язані, – писав у надзвичайній за змістом та подачею матеріалу публічній лекції князь Є. Трубецький, – це для нас питання про наш хліб насущний, про нашу політичну могутність та нашу культурну місію, і, нарешті, про духовне “я” Росії”⁵. Поряд з подібними висловлюваннями серед російської громадськості звучали і протилежні думки. “Безглуздя причому дуже небезпечним” як для долі всього регіону так і для Росії, називав ще у 1913 р. російський розвідник у Туреччині Щеглов нав'язливу царську ідею про панування над протоками⁶.

“Перлина” Російської імперії – Південноукраїнський регіон у роки Першої світової війни займав важливе місце на шляху реалізації воєнних планів Росії. У районі протоки Босфор, віддаленої від Севастополя на 283 милі, а від Одеси – на 329 миль, розташовувалася сто-

лиця Туреччини Стамбул та основні промислові підприємства держави. У південних чорноморських містах було зосереджено весь Чорноморський флот Російської імперії, головним завданням якого було утримання переваги на морі, а в перспективі і десант на Анатолійський півострів. Посилилося значення Півдня України і як тилового регіону російської армії. Промислові та паливно-енергетичні потужності Півдня України, як і його великі продовольчі можливості повинні були забезпечити армію усім необхідним.

Супротивник Росії Німеччина напередодні Першої світової війни проявляла підвищений інтерес до України. Ще з кінця XIX ст. в німецьких урядових колах посилювався інтерес до “українського питання”, який вони намагалися використовувати у своїх зовнішньополітичних комбінаціях, зокрема, для підризу Росії, як члена Антанти, а в майбутньому для утвердження на європейському континенті. Ще у 1987 році при міністерстві закордонних справ Німеччини було створено науково-дослідницький відділ із “українського питання”, а у Генштабі Німеччини сформовано спеціальний орган керівництва розвідкою проти Росії – “Центральне бюро по вищому управлінню розвідкою в Росії”⁷⁷.

Роботою німецької дипломатичної резидентури в Росії керував радник посольства в Петербурзі Гельмут фон Люціус. Німецькі розвідувальні осередки на території Наддніпрянської України розташовувалися переважно у великих індустріальних містах – Києві, Харкові та ін., у тому числі в значному промислово-торгівельному центрі Півдня України – Одесі. Це свідчило про зацікавленість німецькою стороною військово-промисловим потенціалом України, а також про наявність великого інтересу до науково-технічної та комерційної інформації.

Напередодні Першої світової війни у Німеччині не існувала офіційна урядова політика, що мала б на меті політичну сепарацію України. До 1914 р. керівництво Німеччини повністю визнавало принцип неподільності Росії, а Україну у політичному та економічному плані розглядало як частину імперії. Але в Німеччині сформувався ряд науково-дослідних і політичних центрів, що намагалися вплинути на урядову політику щодо Східної Європи, взагалі, і України, зокрема. Найвпливовішими серед них були – Пангерманський Союз і журналістсько-академічна група “Серединна Європа”. Пангерманісти ставили собі за мету розбити Росію і, відсунувши її кордони далеко на схід, колонізувати Галичину і Чорноморське узбережжя. Існування Української держави розглядалося виключно в межах стратегії німецької експансії на схід. Представники групи “Серединна Європа” виступали за незалежнення неросійських на-

родів Російської імперії. Кінцевою метою було створення у просторі між Францією й Росією, між Балтійським, Адріатичним та Чорним морями спільного економічного, культурного та правового простору, що охопив би народи, що там проживали⁶. Південноукраїнський регіон у цей час окремо не розглядався ні німецькими політиками, ні громадськими діячами.

На протязі перших двох років війни (1914-1915) генеральний штаб та уряд Німеччини прагнули до укладення з Російською імперією сепаратного миру, оскільки війна на два фронти була непосильним тягарем для Німеччини. Внаслідок цього “українське питання” не піднімалося. Проте на далекосяжну перспективу берлінські аналітики вважали його в принципі актуальним. Так, під час німецько-австро-угорських консультацій з українського питання у листопаді 1915 р. німецьке зовнішньополітичне відомство запевнило Відень у серйозності своїх українських зацікавлень: “... Німецький канцлер заявив нещодавно у рейхстазі, що Німеччина й надалі залишатиметься оплотом миру та свободи великих та малих націй. Це висловлення можна вважати підґрунтям, на якому будується наша постава щодо України, чії національно-політичні прагнення та національно-історичні права добре відомі німецькому імперському урядові... Німецький імперський уряд ставить прихильно до можливого створення самостійної української держави”⁷.

Восени 1915 р. в Берліні зрозуміли, що Росія у найближчий час на сепаратний мир не піде. Намітився дрейф Австро-Угорщини до підписання сепаратного миру з Росією. В цій ситуації німецькі урядові чинники почали активно інспірувати публікації з “українського питання”, розглядаючи в них перспективу створення української держави та описуючи національні утиски неросійських народностей в імперії; розпочали фінансову підтримку СВУ. Німецькі субсидії на діяльність СВУ були жалюгідні – так, 1917 року вони становили не більше кілька сотень тисяч марок, в той час як на підтримку російської соціал-демократії Берлін видавав мільйони. Загалом на потреби СВУ німецький уряд за три роки з 1915 по 1917 видав 743 тис. марок.

Німецькі публіцисти привернули увагу широкого загалу в Німеччині до українського питання в результаті чого створилася впливова школа публіцистів та геополітиків, які наголошували на перспективному значенні України. В своїх творах публіцисти зверталися і до південноукраїнського регіону, підкреслюючи як його важливість для Росії, так і необхідність відірвати його від імперії. Так, Л.Цегельський у книзі “Великі політичні завдання війни на Сході й українське питання” висловив думку, що з приєднанням України до Німеччини,

остання поширила б свій вплив від Балтійського до Чорного моря й поєднала український економічний регіон з німецькими ринками і фабричними центрами. Велика увага в німецькій літературі приділялася проблемі майбутнього кордону Росії з Україною. Більшість авторів схилилася до відновлення старого історичного кордону XVIII століття, який міг пройти по річці Донець.

Про місце українського питання у політиці Німеччини свідчать також результати опитування німецьких політичних діячів та інтелігенції на тему: “Яке значення на сьогодні та в майбутньому для Німеччини має Україна?”, проведеного у другій половині 1916 року. З усіх відповідей наводимо найпоширенішу: “Найважливім є здобуття України”. Більшість суспільно-політичних діячів Німеччини розглядали відхід України від Росії й зміну її орієнтації на західну як один з найкращих шляхів для послаблення Росії.

Для прикладу наведемо найбільш характерні для цих років висловлювання представників німецької громадськості щодо України. Професор Онезорге наголошував на тому, що “доки Росія не буде віддалена від берегів Чорного моря, а Україна приєднана до центральних держав, тобто до Німеччини, на Балканах ніколи не буде спокійно”. П. Освальд у книзі “Україна й український рух” підкреслював, що Україна з точки зору своїх природних багатств, торгівлі, промисловості та сільського господарства має величезне значення для центральних держав. “Відірвати від Росії Україну – це означає завдати Росії смертельного удару”. Німецький геополітик А. Пенк писав, що з відторгненням України від Росії, захопленням її Німеччиною та утворенням буферної прикордонної держави, для Росії остаточно будуть зачинені двері на захід. Подібні ідеї висловлював у книзі “Ціль Росії” і А. Шмідт: “Тільки з втратою України – житниці, рудної й вугільної бази Росії, остання була б винищена нанівець”. У наведених цитатах акцентується увага на геополітичних перевагах та промислових і продовольчих потужностях України, що, головним чином, були репрезентовані саме південноукраїнським регіоном. Отже, хоча німецькі політики та публіцисти і не вказували конкретно на даний регіон, зрозуміло, що Україна займала важливе місце в планах Німеччини саме завдяки Півдню України, його унікальному, геостратегічному і економічному потенціалові.

Саме ця публіцистика створила необхідні ідеологічні передумови для того, щоб в 1917 році німецькі політичні кола та широкий загал адекватно сприйняли Українську національну революцію.

Австро-Угорщина щодо українських земель проявляла особливий інтерес, оскільки володіла українським П'ємонтom – Східною Галичиною. Деякі політики у Відні плекали надію на приєднання за спри-

ятливих умов і Наддніпрянської України. З кінця XIX століття Австро-Угорщина розгорнула активну розвідувальну діяльність на українських етнічних землях, що свідчило про її зацікавлення Україною як частиною території свого можливого військового супротивника. На початку XX століття загальне керівництво діяльністю дипломатичної резидентури Австро-Угорщини в Росії здійснював радник посольства Австрії граф Чернін, який у 1918 р. очолив австрійську делегацію на мирних переговорах з Українською Народною республікою у Бресті. Роботу розвідувальних груп Австрії на півдні Російської імперії, враховуючи важливе стратегічне значення регіону, координувала окрема посадова особа – консул Герінг¹⁰. Пріоритетним для австрійської розвідки напрямом роботи в Україні було збирання інформації про дислокацію, бойову та мобілізаційну готовність, штати й озброєння російських військ Київського, Варшавського та Одеського військових округів.

З початком Першої світової війни австрійський уряд визначився щодо українського питання й надіслав 20 листопада 1914 р. ноту до союзників, у якій повідомлялося, що метою австрійської політики в цій війні буде відокремлення України від Росії і заснування самостійної України. Це назавжди має послабити Росію та її вплив у басейні Чорного моря. Наприкінці листопада 1914 р. австрійський міністр закордонних справ Берхтольд підтвердив цю думку й зазначив, що “наша головна мета в цій війні полягає у довготривалому ослабленні Росії, і тому на випадок нашої перемоги ми приступимо до створення незалежної від Росії Української Держави”. Отже, курс на відокремлення України від Росії переважав у австрійській політиці починаючи з перших днів світової війни.

Таким чином, в своїх підходах до “українського питання” політики Австро-Угорщини не виділяючи окремо південноукраїнський регіон й розглядаючи його як невід’ємну складову України, часто у своїх стратегічних планах зупинялися саме на його геополітичних аспектах: виходу до Чорного моря та потужному економічному потенціалі. Це пояснює велику зацікавленість Відня проектами української політичної організації СВУ щодо Півдня України.

Активна підтримка австрійським урядом у 1914-1915 рр. СВУ розпочалася після того як восени 1914 р. союзниця Австро-Угорщини Німеччина розпочала курс на укладання з Росією сепаратного мирного договору. Це надало б Німеччині можливості всі свої сили спрямувати на Західний фронт. Побоюючись, що у такому випадку Росія отримає вже окуповану австрійську Галичину, Австро-Угорщина чинила опір німецько-російському зближенню. Така розстановка міжнародних сил призвела до посиленого інтересу австро-

угорських політиків до українського питання. СВУ на початку серпня 1914 р. увійшла в контакт спочатку з австро-угорськими урядовими чиновниками, а потім й з зовнішньополітичним відомством та Генеральним штабом Німеччини¹¹. Українські соціалісти, маючи на той час розгалужену мережу своїх осередків в Європі та на Балканах (у Софії, Бухаресті, Константинополі) й підтримуючи зв'язки з ідеологічно спорідненими групами в підросійській Україні, запропонували програму, що містила плани організації військової акції – проєкт українсько-турецького десанту в районі Одеси та на Кубані. Проєкти СВУ зацікавили Відень. Австрійське Міністерство закордонних справ встановило з нею прямий офіційний контакт, надало для потреб організації свою мережу дипломатичного зв'язку й до кінця 1914 р. просубсидювало діяльність Спілки на суму щонайменше 450 тис. австрійських крон.

Австрійські військові восени 1914 р. разом з українськими політиками працювали над планом висадки турецького експедиційного корпусу на Кубані та на півдні України – у районі Одеси, у склад якого мав увійти український легіон, чисельністю у 1 тис. чоловік, завербованих із полонених, висланих до Стамбула. До легіону планували включити і легіон Українських січових стрільців. Мета українського з'єднання полягала у організації в Україні антиросійське повстання. Але в наслідок непорозумінь в складі турецького уряду ідея експедиційного корпусу не була реалізована¹².

Другим проєктом СВУ на Півдні України став план організації соціальної революції (підготовка повстання на Чорноморському флоті та його військово-морських баз: у Одесі та Миколаєві). СВУ зробило ставку на Чорноморський флот, добре пам'ятаючи якого розмаху набуло повстання в революційному 1905 році в Одесі та Севастополі. Серед учасників – матросів та керівників повстання на броненосці “Потьомкін” більшість яких були українцями, був і О.Коваленко, інженер-механік, один з засновників РУП. Після поразки повстання частина потьомкінців стала політичними емігрантами, а частина таємно повернувшись в Україну й приймала активну участь в українському національному русі. Великого розмаху набуло повстання і на головній базі Чорноморського флоту Севастополі, де до повсталого крейсера “Очаків” приєдналося ще 12 бойових кораблів. На думку діячів СВУ, у роки Першої світової війни були усі шанси сподіватися на активну участь флоту у новому повстанні. Українські соціалісти, роблячи ставку у своїй пропаганді на аграрне питання, сподівалися підняти на повстання і селянство України. Про високий революційний потенціал українського селянства теж яскраво свідчили революційні події 1905-1907 рр. в Україні.

Таким чином, СВУ, намагаючись підняти на повстання українське населення, робило ставку, головним чином, на південноукраїнський регіон, спираючись на національний та соціальний фактори гноблення українців.

Слід зазначити, що соціалістична заангажованість українського еміграційного руху поряд з низкою інших чинників призвели до відмови Австро-Угорщини від співпраці з українцями. Наприкінці 1914 р., в умовах несприятливого для Центральної коаліції перебігу військових дій на Східному фронті, Відень розірвав стосунки з СВУ. Однією з причин розриву стала низька ефективність структур Спілки Визволення України. Так, Спілка вимагала від Відня 1 млн. австрійських крон для організації своїх військових акцій на півдні України та Кубані. В зв'язку з цим шеф розвідки Генерального штабу австро-угорської армії полковник Гранилович поставив під сумнів не тільки доцільність таких заходів, а й перспективність "української акції" взагалі, оскільки польський рух на противагу українському діяв на той час набагато ефективніше й без серйозних віденських дотацій¹³. В результаті СВУ була змушена залишити територію Австро-Угорщини.

Таким чином, позиція державного керівництва Австро-Угорщини щодо України та її державної незалежності була, в цілому, прихильною. Особливе місце в реалізації спільних проектів австрійських політиків та СВУ належало саме південноукраїнському регіону.

Болгарія, що зазнала в ході Балканських воєн територіальних втрат на користь Греції, Сербії та Румунії, на шляху до реваншу, на противагу союзникам Антанти Сербії та Румунії, приєдналася у 1915 р. до австро-німецького блоку. Розраховуючи на територіальні придбання за рахунок Румунії, вона була зацікавлена в існуванні держави-антагоніста Румунії, держави, яка стала б гарантом нових територіальних придбань Болгарії. Такою державою могла бути Україна. Відновлена Українська держава мала постійно загрожувати Румунії зі сходу, унеможливаючи її агресію проти Болгарії. Виходячи з цього, керівні кола Болгарії, контактуючи із представниками СВУ в Софії, висловлювалися за підтримку ідеї відновлення Української держави.

Туреччина ще з часів Османської імперії проявляла велику зацікавленість південноукраїнським регіоном. У роки Першої світової війни посилення уваги до українського питання пов'язане з діяльністю місії СВУ в Стамбулі. Ще до вступу Туреччини у війну СВУ виступила з відозвою до турецького народу, у якій Україна і Туреччина трактувалися як союзники, що мають спільного ворога в особі російського царату. Звернення СВУ знайшло великий відгук у Туреччині. У пресі почали з'являтися публікації, присвячені описанню утисків, яких зазнав український народ під гнітом Росії.

СВУ зустріло вступ Туреччини у війну із захопленням, бо це надавало їй можливості реалізувати заплановані воєнні акції на Півдні України. Для встановлення контактів із турецькими та болгарськими урядовими і громадськими колами до Софії і Константинополя були відряджені представники Головної Української Ради та СВУ. Делегати ГУР Целегельський та Баран зустрілися з провідниками турецької політики Єнвер-пашою та Талаат-беєм, які підтримали прагнення українців створити на руїнах переможеної Росії незалежну українську державу, що стане охоронним муром проти російської навали на Балкани та Середземне море. Діяльність константинопольської групи СВУ сприяла поширенню інформації про українське питання у Туреччині. Найбільшим досягненням місії СВУ в Константинополі стала декларація з українського питання Талаат-бея – міністра внутрішніх справ Туреччини, одного з трьох фактичних керівників країни, опублікована 24 листопада 1914 р. Таалат-бей заявив, що Висока Порта так само як і кабінет берлінський і віденський визнає необхідність визволення України з-під російського панування; після розгрому Росії османський уряд буде готовий допомогти українському народу створити незалежну державу. СВУ визнався як загальнонаціональний представницький орган українського народу, що живе в підросійській Україні. Політичні наслідки декларації Таалат-бея важко переоцінити. Це перший у міжнародних відносинах офіційний документ, в якому за українським народом визнавалося право на створення незалежної держави.

Турецькі політики та представники громадськості були, перш за все, зацікавлені південними українськими землями як територією, що зможе відокремити Турцію від устремлінь Росії на Босфор та Константинополь. Про це яскраво свідчать публікації у турецькій пресі. Газета “Жен тюрк” зазначала, що “інтереси українців тісно пов'язані з інтересами Туреччини. Українська держава, якої жадають для себе українці, відділила б Росію від узбережжя Чорного моря. Створення неросійської слов'янської держави звільнило б Туреччину від політики інтриг російського царства, яке прагне запанувати над Константинополем і морськими протоками”¹⁴. Успіх визвольних змагань українського народу, відокремлення України від Росії, завдали б могутнього удару по традиційній політиці Росії та звільнили б Туреччину від небезпеки, що загрожує їй протягом останніх двох століть.

Делегація СВУ в Туреччині мала конкретне завдання – підготувати умови для створення українського військового з'єднання, висадка якого разом з турецькими військами планувалася на Кубані або в Північному Причорномор'ї в районі Одеси. Передбачалося, що не-

ликий український підрозділ при підтримці значних турецьких сил спробує зніціювати на Півдні України національно-визвольний рух українського народу проти гніту царської Росії й організувати повстання на Чорноморському флоті. Для реалізації цієї мети було створено спеціальний німецько-турецький комітет. Після тривалого обговорення урядовці зупинилися на планові дії, суть якого полягала у доозброєнні босфорських фортів та організації під прикриттям флоту десанту на Одесу або інші міста Чорноморського узбережжя. При умові досягнення союзу з Румунією розглядалося питання про участь румунських сил у цьому десанті та проведенні його через румунську територію на південноукраїнські портові міста.

Але подальше українсько-турецьке співробітництво в умовах війни виявилось обмеженим. Уже протягом 1915 р. великі воєнні невдачі Туреччини перекреслили будь-які надії на проведення запланованого широкомасштабного десанту. Виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, де на сухопутному і морському театрах війни ініціатива поступово переходила до російських військ, а також враховуючи антитурецькі настрої більшості населення України та Кубані, шансів на успішне здійснення цієї операції не було. Навіть, якщо б українські представники прибули на північний Кавказ у складі турецького корпусу, їх могли б прийняти за представників ворожої окупаційної армії. Аналізуючи ситуацію від 20 грудня 1914 р. керівництво СВУ прийшло до висновку, що національна самосвідомість кубанців є невисокою, і їх ще потрібно переконати, що запланована в Константинополі акція здійснюватиметься не тільки заради турків і турецьких інтересів, а й на користь політичним інтересам українського народу.

Турецька сторона розпочала воєнні дії на Чорному морі ще до офіційного оголошення 11 листопада 1914 р. війни з Росією, Великобританією та Францією. Це відбулося 28 жовтня 1914 р., коли турецька ескадра в склад якої входили німецькі крейсери зустрілася у нейтральних водах на півночі від Босфора з російськими силами. Внаслідок швидкоплинного бою один російський корабель було затоплено. 28-30 жовтня 1914 р. турецькими силами було обстріляно Одеську гавань, Севастополь, Феодосію та Новоросійськ¹⁵.

Отже, керівництво Османської імперії та турецька громадськість у роки Першої світової війни підтримуючи ідею відновлення української державності, пов'язували її реалізацію, головним чином, саме з південним регіоном.

Таким чином, Південь України став важливим компонентом зовнішньої політики держав-учасниць війни. Унікальне геополітичне розташування та потужний економічний потенціал регіону в умо-

вах Першої світової війни справили помітний вплив на загальноукраїнські, загальноімперські і, навіть, загальноєвропейські процеси і події.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. – К., 1996. – С. 103.
- ² Верстюк В. Чи на війні як на війні? / Россия и Первая мировая война (Материалы международного colloquium). – СПб., 1999. – 563 с. // Український гуманітарний огляд. – Випуск 4. – К., 2000. – С.53.
- ³ Коберський К. Україна в світовому господарстві. – Прага, 1933. – С. 20.
- ⁴ Шеремет В. Босфор, Россия и Турция в эпоху первой мировой войны. По материалам военной разведки. – М., 1995. – С. 44.
- ⁵ Трубецкой Е.Н. Национальный вопрос. Константинополь и Святая София. (Публичная лекция). – М., 1915. – С. 3.
- ⁶ Шеремет В. Указ. соч. – С. 45.
- ⁷ Сідак В.С. Діяльність спецслужб Німеччини та Австро-Угорщини на Україні // Український історичний журнал. – 1997. – № 6. – С. 47.
- ⁸ Туполев Б.М. "Серединная Европа" в экспансионистских планах германского империализма накануне и во время первой мировой войны // Первая мировая война: пролог XX века. – М., 1996. – С. 106-107.
- ⁹ Hornykewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende. – Philadelphia: Ferdinand Berger, Printing house Horn, 1966-1968. – Том 1. – С.215. – Док. № 79.
- ¹⁰ Сідак В.С. Вказ. праця. – С. 48.
- ¹¹ Hoffmann J. H. The ukrainian adventure of the central powers. – Muenchen, 1962. – P. 19.
- ¹² Семотюк О. Українське питання у роки першої світової війни: виникнення та розвиток // Українські варіанти. – 1997. – №1. – С. 25.
- ¹³ Hoffmann J. H. The ukrainian adventure of the central powers. – Muenchen, 1962. – P. 24.
- ¹⁴ Сергійчук В. Україна і Туреччина в історичних взаєминах // Всесвіт. – 1997. – № 3-4. – С. 34-35.
- ¹⁵ Шеремет В. Указ. соч. – С. 125.

Надійшла до редакції 19.12.2002